

Tarih Anlayışları Bakımından G.W.F. Hegel, F. Nietzsche ve M. Foucault

Işıl BAYAR*

Özet

Tarihe ilerleyen bir süreç olarak bakan ve bütüncü bir tarih anlayışına sahip olan G.W.F. Hegel, bu anlayışı bakımından kendisinden sonra gelen pekçok filozofu etkilemiştir. Bunlardan en çok bilinen ikisi F. Nietzsche ve M. Foucault'dur. Bu iki düşünür Hegel'in tarih anlayışına hem tarihin ilerleyen bir süreç olarak ele alınması bakımından karşı çıkmışlar hem de onu bütüncü bir tarih anlayışı olması bakımından reddetmişlerdir. Bunun yerine "ayrım"a vurgu yapan, "tek"lerin gözden yitmemesine olanak sağlayan, tarihi ilerleyen bir süreç olarak görmeyen ve ona anlam yüklemeyen "soykütüsel bir araştırma"yı önermişlerdir. Bu araştırma sayesinde tarih, şimdiki geçmişe tutsak etmeyecek ve geçmiş ancak şimdiki ve geleceğe hizmet ettiği sürece ve ölçüde ele alınabilecektir.

Anahtar Sözcükler: tarih, soy kütüğü, eleştiri, geçmiş, şimdi, gelecek.

Abstract

With his conception of history as a progressive process and his holistic view of history, G. W. F. Hegel influenced many philosophers. Among these, F. Nietzsche and M. Foucault are well-known. These two thinkers rejected Hegel's holistic and progressive conception of history. Instead, they offered a genealogical inquiry, which does not attribute any meaning to history as a progressive process but stresses difference and particularity. Thus, history does not enslave the present to the past but the past is to be treated in so far as it serves to the present and the future.

Key Words: history, genealogy, criticism, the past, the present, the future.

Hegel'in tarih felsefesi olarak adlandırılabilir alanda açtığı pek çok yol vardır. Bunlardan en bilineni Marksizmdir. Bunun yanında onun görüşleri, postmodernist olarak adlandırılan pek çok düşünürün görüşünde önemli bir yer tutar. Buna örnek olarak Fransız düşünür Michel Foucault'nun felsefesi verilebilir. Foucault, Hegel'in tarih görüşüne karşı çıkar, onun yerine Nietzscheci bir tarih anlayışını savunur.

Foucault, dünyayı tüm yönleriyle açıklama iddiasında olan her türden görüşe karşıdır.

Dünyayı çözümlenme iddiasındaki birtakım kalıpları dünyaya dayatmaktan kaçınır ve dizgeselliği eleştirir. Nietzsche'nin etkisiyle yapılmış tarih çalışmalarında belli bir dizgeden söz edilmemektedir (Foucault, 1984: 76-100).

O, Hegel'in tarih anlayışını iki bakımdan eleştirir: bunlardan ilki, tarihin ilerleyen bir süreç olarak ele alınması, diğeri de tarihin bütüncül olarak kavranması. Foucault'nun Hegel'in tarih görüşüne neden karşı çıktığını anlamak için, Hegel'in tarihe ilişkin düşüncelerine bakmak yerinde olur.

* Araş.Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

Hegel tarihsel oluşa diyalektik sürecin hakim olduğunu söyler. Tarihteki oluşu yönlendiren diyalektik süreç hem niteliksel hem de niceliksel değişimler yaratır. Niteliksel değişim, diyalektik harekete maruz kalanın niteliğinin değişmesiyle gerçekleşir. Niteliksel değişime uğrayan, hareketi yapanın bünyesine katılır; bu, hareketi yapanın çoğalmasına, yani niceliksel değişime yol açar. Bu iki değişim zamansal değil, mantıksal olarak ardarda olmaktadır (Hegel 1995: 28 ve 152).

Tarihteki bu hareketle ilerleme arasında bir bağ vardır. İlerleme, eksik-olandan daha eksiksiz olana doğrudur. Böylece hareketi gerçekleştiren, kendisinin kendisindeki karşıtı olarak eksik-olanı ortadan kaldırır (Hegel 1995: 154). Yani, Hegel'e göre tarihin devindirici gücü olan tin, karşıtını ortadan kaldırarak amacı olan eksiksizleşmeye doğru ilerler.

Yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı üzere tarihin kendisine doğru ilerlediği belirli amaçları vardır. Tarihin amaçlarından biri, karşıtları aşma sürecinin sonucu olarak mutlaklaşmadır: yani, bütün tikellerin tek bir genel içinde erimesidir. Ancak, Hegel'e göre mutlaklaşma, "kendinin bilincine varma"yla birlikte gitmektedir: "Kendini üretmek, kendini kendine nesne yapmak, kendi üzerine bilmektir tinin işi: böylece o kendi kendisi içindir... (tinin) kendi üzerine bilgisinin aynı zamanda gerçekleşmesini sağlar" (Hegel 1995: 57-58). Tin, kendisi olmayanda yarattığı niteliksel değişimle onu kendine dönüştürür, kendini kendine "nesne" yaparak, kendi hakkında bilince ulaşır.

Tarihin bir diğer amacı da özgürleşmedir. Mutlaklaşma ve kendinin bilincine varma özgürleşme için birer araçtır. Tin mutlaklaşmaya çalışıyorsa, özgürlüğü tamlakştırmak, mutlaklaştırmak için mutlaklaşmaya çalışmaktadır. Diğer yandan, tin kendini bilmeye çalışıyorsa, bunu, kendini bilmek yoluyla özgürlüğüne ulaşacağı için yapıyordur (Hegel 1995: 57).

Aslında tarihin son ve asıl amacı özgürleşmedir. Mutlaklaşma ve kendinin bilincine varma, yukarıda belirtildiği gibi, özgürlük için birer araçtır. Çünkü tin mutlaklaşmaya çalışıyorsa, bunu kendini bilmek yoluyla özgürlüğüne ulaşmak için yapıyordur. Kendini bilirken tinin bilincine vardığı şey, hem ne olduğu hem de kendisinde eksik olanın ne olduğudur (Hegel 1995: 99).

Hegel'e göre, bilginin bir sistemi vardır. Bu sistem, en geniş kavramdan hareket ederek tüm kavramları aynı yöntemle birbirinin ardından çıkararak ortaya koyar. Bu yöntem, diyalektik yöntemdir. Diyalektik, düşünmenin, doğanın, varlığın gelişme biçimidir. Bu alanlarda karşıtlar uzlaşarak gelişirler. Ama varılan her uzlaşmada yine bir karşıtlık vardır, bu nedenle diyalektik yürüyüş, düşüncenin varlığı bütün olarak kavramasına ve varlığın kendi bilincine varıp özgürlüğüne erişmesine kadar sürer. Ancak kavramların birbirlerinden türemeleri zaman bakımından değil, mantık bakımındandır; yani kavramlar arasında bir öncelik sonralık ilişkisi vardır, ama bu öncelik sonralık zamansal değil, mantıksaldır.

Foucault, Hegel'in tarihi ilerleyen bir süreç olarak kabul etmesini, yukarıda da belirtildiği gibi, eleştirmektedir. Çünkü ona göre ilerleme, modern dönem olarak adlandırdığı dönemin mitinden başka bir şey değildir. İlerleyen bir süreç tasarımına sahip olmak, sadece geleceği ve gelecekte ulaşılması hedeflenen idealleri önemli sayar. Ama önemli olan "şimdi"dir. Tarihe böyle bakmak, tekillikleri göz ardı edip, geleceğe yönelmeye yol açar. Gerçekten de Hegel bütünle uğraşırken, tekilleri ilgi alanının dışına iter, yani tekler önemsizdir. Oysa Foucault'ya göre tekilliklerin ve 'ayırım'ın vurgulandığı yerde zenginlik vardır.

Hegel'in diyalektik yöntemini Foucault, "ayrım"ın verilmesine dayalı Nietzscheci eleştiriyi kullanıp reddeder"(Madan Sarup,1997: 93).

Foucault, Hegel'inki gibi "tin" kavramı yoluyla yapılan "bütünleştirmelere" ve tarihte bir ereğe doğru gidiş fikrine karşıdır; ona göre, tarihin akışı, kopuş ve süreksizliklerle kesilmiştir. Tarihteki bu kopuşları açıklamamızı sağlayacak olan tarih anlayışı, soykütütsel çözümlemeyi içine almış olmalıdır. Soykütütsel çözümleme, Foucault'ya göre, geleneksel tarihsel çözümlemeden birçok bakımdan ayrılır: Örneğin, geleneksel, bütüncül tarih, olayları belirli açıklama dizgeleri altına sokmak yoluyla önemli tarihsel olaylara, kişilere yönelir; soykütütsel çözümleme ise, geleneksel tarihin göz ardı etmiş olduğu veya dışladığı tek tek olaylara döner (Foucault,1984: 76). Foucault'ya göre "bütüne aykırı" durumların, olayların, kişilerin bütüne zorla boyun eğdirilmesi sürekli söz konusu olmuştur tarihte. İşte bunları da dikkate almamıza yardımcı olacak olan tarihsel bakış, soykütütsel çözümleme yapacak olan tarih anlayışı tarafından sağlanacaktır. Foucault, bu tarih anlayışını Nietzsche'nin görüşlerini dikkate alarak biçimlendirir.

Foucault, Nietzsche'nin, tarihi ilerleyen bir süreç olarak ele alması ve 'ayrım'ları değil, bütünü vurgulayan bir anlayışa sahip olması bakımından Hegel'e yaptığı eleştirileri kullanır. Nietzsche, Hegel gibi belli bir dizge kurmaz, çünkü ona göre her dizge önünde sonunda kendi içinde sorgulanamayacak bir öncüller kümesine indirgenir: "Dizge kurma isteği gerçekte bütünlükten yoksun olmanın bir göstergesidir". Dizgeler sadece bir görüş edinmemize yardımcı olur.

Dizgeselliğe karşı olan Nietzsche'nin tarihi ve değerlere ilişkin görüşlerinde ele alınması gereken bengi dönüş görüşüne göre, hiçbir koşula bağlı olmaksızın herşey yinelenmektedir. Nietzsche'nin bu görüşü, belli bir amaca bağlı olarak yaşamının, tarihe anlam yüklemenin yadsınmasına dayanır. Nietzsche'ye göre tarih bir ereğe doğru yol almamaktadır, tarihte ilerleme söz konusu değildir. Bununla ilgili olarak Nietzsche, *Untimely Meditations* adlı kitabında : "insanlığın amacı zamanın sonunda yatmaz; bu amaç yalnız ve yalnız insanlığın en üst türlerindedir" der. Bu görüşün tersine, dünyanın tüm görünüşlerinde tinin damgasının olduğuna ve tüm olan bitenin tinin isteğine göre olduğuna inanan ve Foucault'nun bu bakımdan eleştirdiği Hegel'e göre, tüm siyasal kurumlar, gelenekler...tek bir "özün" farklı anlatımlarıdır.

Foucault, yukarıda belirtildiği gibi, Hegel'in sistemine benzer biçimde dünyayı, oluşu tüm yönleriyle açıklama savında olan düşünce sistemlerine karşıdır. Dizgesellik karşısında tıpkı Nietzsche gibi eleştirel bir tutum takınır. Onun Nietzsche'den devşirdiği tarih görüşüne dayanan çalışmalarında belli bir dizgeden bahsedilmez. Foucault, Nietzsche'ye olan borcunu soykütüğü diye adlandırdığı tarih anlayışını anlatırken açıklamıştır (Michael Mahon,1992: 121-122).

Foucault, Hegel'i Nietzsche'ye dayanarak özgürlük anlayışı bakımından da eleştirir. Hegel'de özgürlük ancak bütünlükle olanaklı olabilir, burada vurgusu yapılan bütündür, çünkü teklerin özgürlüğü bütüne bağlı olarak ortaya çıkar. Oysa Nietzsche ve Foucault için önemli olan ve vurgusu yapılması gereken teklerin özgürlüğü, bu özgürlüğün ortaya çıkma olanakları ve koşullarıdır.

Onun bu tür eleştirilerinin nedenlerini bulmak için Nietzsche'den devşirdiği tarih anlayışını anlamak gerekir. Bunun için de Nietzsche'nin tarih anlayışını ve belli bir yerde bulamasak da, birkaç kitabından çıkarabileceğimiz soykütüğü kavramını ele almak yerinde olur.

Nietzsche'nin tarihi kavrama biçimini belirleyen, çalışmalarında hiçbir zaman açık bir tanımını bulamadığımız, ancak onun çalışmalarından özellikle de *Ahlakın Soykütüğü* adlı kitabından ana öğelerini çıkarabileceğimiz bir tür eleştiri, soruşturma tarzı olarak ele alınan "soykütüğü" kavramı ne anlama ya da anlamlara gelir?

Ahlakın Soykütüğü kitabının Önsözünde, "ahlakın kökeni konusunda hipotezler ileri sürme gibi" bir niyeti bulunmadığını söyleyerek, asıl sorununun ahlakın değerine ilişkin olduğunu belirtir (Nietzsche, 1998: Önsöz, 5). İnsanların şimdye kadar inanmaya mecbur bırakıldıkları iyi ve kötü hakkındaki her şeyi -yani değerleri- sınamaya, yıkmaya çağırır: "...yerine getirilmesi gereken görev, engin, uzak ve çok iyi gizlenmiş ahlak diyarını, çok yeni sorularla ve adeta yeni gözlerle kat etmektir...bu, neredeyse, bu diyarın ilk kez keşfedilmesi anlamına gelmez mi?"(Nietzsche, 1998: Önsöz, 7).

Değerlerin bu biçimde yeniden değerlendirilmesi, "değerlerin ortaya çıktığı, türediği, değiştiği durum ve koşullara ilişkin bilgi gerektirir"; "tarih bilgisi"ne, "tarih duygusu"na dayanır;, "geçmiş kurtarmak" ve "böyleydi"yi "ben böyle istedim"e çevirmektir-"kurtuluş benim için bu demek ilk defa"; tarih boyunca insan başarılarının günümüz için anlamını kavrayarak geleceği hazırlamak demektir.

Yeniden değerlendirilmesi gereken değerler, insanları eşitleştirici merhamet, eşitlik gibi değerlerdir. Değerleri değerlendirmenin tek yolu da, değerlerin gerçek değerlerini keşfetmek amacıyla ahlakın yeniden değerlendirilmesinden geçer.

Nietzsche ahlakın soykütüğünün çıkarılması konusunda bir ahlak "tarihi" yapılmaması gerektiğini vurgularken, dile getirdiği temel noktalardan birisi de, "köken" ve "erek" in birbirine karıştırılmaması gereğidir. Nietzsche pek çok ahlak soykütükçüsünün birşeyin belirli bir amaca yönelik gelişimini onun kökeniyle karıştırdıklarını ve bu nedenle de yanıldıklarını ileri sürer. Bu tür ahlak soykütükçüleri, Nietzsche'ye göre, tarih anlayışından yoksunlardır. Onlar bir soykütük değil, birşeyin ortaya çıkışının tarihini yazmaktadırlar (Nietzsche, 1998: I).

Soykütüğü, felsefe tarihinde görmeye alışık olmadığımız bir araştırma biçimidir. "Soykütüğü" kavramının özelliği, kaynak araştırmalarının farz ettiği hiçbir şeyin kaynaktan bulunamayacağını vurgulamasıdır. Bu tür araştırmalar, kaynakları, kültür veya tarihten bulabileceklerini iddia ederken, Nietzsche felsefe tarihinde ele alınmış her şeyin taşıyıcısı olarak görülmüş öz, özne, ruh, kendinde şey v.b. kavramları tümüyle reddetmiştir. Nietzsche tarafından yorumlanan herhangi bir şey, kişi, olay, tarihsel, kültürel, pratik ve amaca yönelik bir yorumdan başka bir şey değildir (Mahon 1992: 82).

Soykütüğü, eleştirel bir uygulamadır, çünkü bütün değerlerin aslında tarihsel değişim ve gelişmenin ürünü olduğunu gösterir. Her kavram, tutku, duygu bir tarihe sahiptir (Foucault, 1984: 76-100). Soykütüğünün bir eleştiri olduğunu Nietzsche *The Will to Power* kitabında D. Hume'un nedensellik ilkesini ele alarak göstermeye devam eder. Hume'un nedensellik ilkesi eleştirisini genel olarak kabul eder, ancak nedenlere ihtiyaç duymamız konusundaki psikolojik yorumlamada Hume'un ötesine geçer. Hume'a göre ardarda gelen iki olayı gözlediğimizde, bunlardan ilkinin "neden" deriz. Bu adlandırma deneyimimizi durağanlaştırmaya yarayan bir tür bellek aracıdır. Nedensellik ilkesini, deneyimimize aktarırız; bu, Nietzsche'ye göre, "kötü bir alışkanlığımızdır". Bu kötü alışkanlığımızın kaynağında iki psikolojik eğilim görür: bunlardan ilki, olaylarla ilgili deneyleri kendi yorumlarımız haline getirmemizdir, neden kavramı da bunun için bize bağlı olarak ortaya çıkar. İkinci psikolojik eğilim, nedensellik kavramının

kaynağında bizim alışkanlık yaratan deneyimlere yatkın oluşumuzdur. Bizi şaşırtacak, rahatsız edecek durumlardansa, daha alışık olduğumuz, tanıdığımız durumlarla karşılaşmak isteriz. Tüm bilgimiz, gücü isteme işlevidir.

Ancak Nietzsche, bir ahlak tarihi yapmaz, “geleceğin yaratılmasının geçmişin kabul edilmesi anlamına geldiğini vurgulamak için, ahlakın bir soykütüğünü çıkarır”. Geçmiş önemini şimdiden, yeni bir gelecek yaratma isteğinden alır.

İyinin ve Kötünün Ötesinde adlı kitabında, geçerli olan değerleri, Platonculuk ve Hıristiyanlıktan kaynaklanan Batı geleneğinin nosyonları olarak kabul etmiştir. Bunlardaki hakim bakış saygıyı arzular: örneğin, kötünün karşıtı olarak iyiye, egoizmin karşıtı olarak alturizme, yanlıştan ziyade hakikate. Bu kitapta soykütüksel yaklaşım, dogmatizme uygulanan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Nietzsche, “dünyada her nerede bir değerle karşılaşıyorsak, orada aslında onun doğası gereği kendinde bir değer yoktur, çünkü doğa her zaman değerden yoksundur, ancak ona herhangi bir zamanda bir değer yüklenmiştir ve bu bizim verdiğimiz bir değerdir” der (Nietzsche 1974: 301). Örneğin hakikat, bir isteme ve değerlendirme edimi söz konusu olduğu sürece saygıyı arzulayan bir değerdir. Bu nedenle, soykütüğünün temel varsayımı, isteme etkinliğinin, değerlerin kaynağında bulunduğuudur. Nietzsche’ye göre Platon’un ideaları ne biçimler dünyasının ne de şeyler dünyasının malıdır; bunlar istemenin ifadeleri olarak bu dünyada görünürler. Bu temel varsayımına dayanarak soykütüğünün, ideaların kaynağını ve isteme ediminde ortaya çıkmalarını araştıran bir metod olduğunu söyleyebiliriz (Mahon 1992: 83).

Soykütüğü, değerlerin kaynağında bulunan istemenin belirli bir niteliği üstüne odaklanır. Örneğin Nietzsche, “Hakikat bir değerdir” ile “Hakikat saygıyı arzular” önermelerini tekrar yorumlar ve daha geçerli bir önerme olan “Yanlış yerine hakikati istiyorum” ifadesini dile getirir. Çünkü ona göre hakikatin saygıyı arzulanması, felsefenin önyargılarından. Onun buradan hareketle sorduğu “bir filozofun hakikate yönelik istemesi aslında neye yöneliktir?” sorusu soykütüksel bir araştırmayı başlatır. Değerlerin kaynağını soruşturan diğer soykütüğü araştırmalarından farklı olarak, Nietzsche’nin soykütüksel araştırması, insani olanın ne olduğunu değerlere bakarak, onları ortaya çıkaran istemeye bakarak ortaya koyar. Oysa diğer soykütüksel araştırmalar, insani olanı tarihe bakarak, özellikle de bir dilbilimci gibi tarihe bakıp ortaya koymaya çalışırlar. Bu soykütüğü araştırmacıları, nesnelere ahlaksal kategorilerin etimolojisinden çıkarırlar, bunların kaynaklarını tarihte bulmaya çalışırlar (Mahon 1992: 87).

Nietzsche, çok bilinen efendi ve köle ahlakı tartışması bağlamında kendi soykütüksel yaklaşımına dayanarak bu tartışmanın önemli yanlarına vurgu yapar: töz (substratum) kavramının, felsefe tarihi içinde ele alınmış biçimlerini -öz, töz, özne, kendinde şey...-, köle ahlakının paralojizmlerini açığa çıkararak ele alır. Köle ahlakı “iyi ve kötü”nün (good and bad) yerine, Hıristiyanlık kaynaklı olarak “hayır ve şer”i (good and evil) getirmiştir. Ancak hayır ve şer kavramlarının ortaya çıkışı, Nietzsche’ye göre, bir yanlıştan kaynaklanır. Bu kavramlar biçimlendirilirken, “Sen”, etkin/aktif kişiye gönderme yapar; “Ben”, hincin nesnesi olan etkin/aktif olmayan kişiye gönderme yapar. “Sen”, bir güçtür, nedendir ve senin etkilerinden dolayı şerdir/kötüdür. Sen ancak bu etkileri engellediğin sürece iyi olabilirsin, yani, bir güç, neden olabilirsin.

Bu tür soruları sormayı öğrenmek, bize yön gösterebilecek tümüyle yeni bir alanın ortaya çıkmasına yol açar. Ahlakların soykütüğü, bir eleştiri olarak anlaşılmalıdır. Bu tür bir eleştiri, hangi koşullar altında değerlerin ortaya çıktığı, hangi koşullarda

bunların kapsamının genişlediği ve değiştiği sorularını içeren bir çalışmayı gerektirir. Bir eleştiri olarak soykütüğü, farklı ahlak biçimleri (örneğin, sonuç olarak ahlak, bir belirti, bir maske, bir hastalık, bir yanlış anlama, bir neden, bir zehir, bir çare... olarak ahlak) üstüne bir çalışmayı gerektirir (Mohan 1992: 94). Bir eleştiri olarak soykütüğü, daha önceden hiç varolmamış ve hiç istenmemiş/arzulanmamış bir bilgi sistemi kurmayı ister. Değerlere eleştirel bir biçimde yaklaşmak, bir soykütüğü araştırmasını başlatır.

Soykütüğünün tarihsel ve yaşama, etkinliğe hizmet eden bir araştırma olduğunu, geçmişin bir araştırması olduğunu söyler, ancak tarih yaşama hizmet ettiği sürece soykütüğünün tarihsel bir araştırma olduğunu tekrar vurgular. Nietzsche, *Geçmişle (Geschichte)* değil, *Tarihle (Historie)* ilgilendiğini söyler: yani geçmişte olan bitenin kronolojik sıralamasıyla değil, geçmişte olan bitene ilişkin tarihsel kayıtlarla ve anlatılarla ilgilendiğini söyler. Dolayısıyla insanların anlatı ve kayıt biçimleriyle, kendi geçmişlerini, yaşamlarını etkilemesi bakımından değerlendirmeleriyle ilgilenmiştir. Ona göre tarihe, bugünkü yaşamlarımız ve eylemlerimiz adına/uğruna önem vermeliyiz (Nietzsche 1983: 59). Tarihe yalnızca yaşama hizmet ettiği sürece hizmet etmeliyiz. Nietzsche tarihin değeriyle ilgili zamana aykırı düşüncelerin “yaklaşan zamana yararı olmasını” umut eder.

Untimely Meditations adlı kitabında insanlarla hayvanlar arasında tarihsel bakış anlamında fark olduğunu söyler. Hayvanlar tarihten kopuk olarak yaşar, geçmişin ve bugünün bilgisine sahip değildirler. Her şeyi sürekli unutarak yaşadıklarından, mutludurlar. Unutabilme yeteneği mutlu olarak yaşamayı sağlar. Bu nedenle insanların unutmaya kapasitelerini geliştirmeleri gerekir ki geçmişi tümüyle değil, sadece bugüne faydalı olacak şekilde ele almayı başarabilsinler.

Nietzsche’ye göre tüm uygarlıklar kendi “plastik güç”lerine sahiplerdir. Bununla kastedilen, her uygarlığın kendi geçmişlerini etkin ve yaratıcı bir biçimde yorumlama gücüne sahip olmalarıdır (Nietzsche 1983: 62). Bu plastik güç sayesinde kişiler kendi ufuklarını, yaşamlarını, sağlıklarını kazanırlar, kişinin ya da kültürün etkinliği bu sayede bu ufka göre şekillenecektir. Kişinin unutmayı da hatırlamayı da yerine göre yapması gerekir.

O halde Nietzsche’nin soykütüğü, şimdiki zamanın tarihini tanımlayan bir görüş olarak görülebilir. Soykütükçü, şimdiki zamanla onu tüm açıklığıyla ortaya koymak ve yaşamı zenginleştiren olanaklara yer açmak için ilgilenir (Mahon 1992: 101). *Ahlakın Soykütüğü Üstüne* adlı kitabında, “şimdi”yi “geçmiş”ten ayırır ve geçmişin, şimdiki tutsak etmemesi gerektiğini, geçmişin, ancak şimdiki ve geleceğe hizmet ettiği sürece ve ölçüde dikkate alınması gerektiğini vurgular.

Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi, Hegel ve Nietzsche’nin felsefeleri arasında pek çok ayrılık bulunmaktadır. Hegel’in diyalektiğinde kavramlar arasındaki “çatışmalar”, daha “yeterli”, bütüncül bir kavrama ulaşılmasını sağlar. Yani, Hegel, diyalektik sürecin sonunda varılacak senteze vurgu yaparken, Nietzsche’nin vurgusu birey üzerinedir. Nietzsche bu nedenle, bireyle, onun kendini gerçekleştirmeyle oldukça ilgilenmiştir. Foucault da bu bakımdan Nietzsche’yle aynı yerdedir.

Foucault, bir eleştiri yolu olarak Nietzsche’den devşirdiği ve tarihe bakışını belirlediğini söylediği soykütüğü kavramından ne anlamaktadır?

Buna geçmeden önce, Foucault’nun ilk çalışmalarında soykütüksel bir metodun kullanılmadığı, bunun yerine arkeolojik metodun kullanıldığını söylemek gerekir. O, soykütüksel bir çalışmayı sonraki eserlerinde kullanmıştır. Bu iki metod arasındaki

ayrım, arkeolojik araştırmayı, kendi çalışmalarıyla toplumsal tarih ve felsefi hermeneutik çalışmalarını birbirinden ayırmak için kullanmasından kaynaklanır. Arkeolojiyle kastettiği, çözümlenelerde kullandığı metodolojik bir çerçevedir. “Soykütüğü” ile kastettiği ise, olgu ve olayları değerlendirirken, hem usa hem de çözümlenelerin amacına gönderme yapmak amacıyla kullanmak, bunların (us, çözümlenelerin amacının/amaçlarının) bugünümüzü, kendimizi, bilgi dağarcığımızı, eylemlerimizi, rasyonalite biçimlerimizi, kendimizle ve başkalarıyla ilişkilerimizi nasıl biçimlendirdiğini ortaya çıkarmaktır. Soykütüğü, bir analizin son ve tam biçimiye, arkeoloji, maddi (material) ve metodolojik bir çerçevedir. Foucault hiçbir zaman bu iki araştırma türünden vazgeçmemiş, bunları birbirine yardımcı olacak biçimde kullanmaya devam etmiştir: soykütüğü, amacı ve çalışmanın sonunu betimler; arkeoloji, soykütüğü yapabilmek için uygun bir alana işaret eder.

Soykütüksel bir çalışma, Foucault’ya göre, varoluşumuzun tarihsel koşullarını ortaya çıkarır ve böyle bir çalışmanın en önemli ögesi, nesnelere biçimlenme kurallarının arkeolojik çözümlemesini yapmış olmasıdır.

Foucault daha önceden sabit/değişmez olarak düşünülmüş, bir bütün olarak dile getirilmiş her şeye karşı çıkar; varolandaki çeşitliliği, süreçlerin çeşitliliğini vurgular, varolanların, karşılaştığımız olayların kaynaklarını gözden kaçırmadan, tarihsel koşullarını araştırır. Ancak, kaynak araştırma, asla şeylerin ve olayların ardında sonsuz bir öz, töz arama biçiminde olmamaktadır. Soykütük araştırmacısı şeylerin tarihine geri döndüğünde, onun kaynağında bozulmaz ve bozulmamış bir özün durmadığını, şeyler arasında ihtilaf ve çeşitlilik olduğunu bulacaktır (Mahon 1992: 109). O halde soykütükçü, şeylerin orijinal bir özünü veya gizlenmiş tözlerini aramak yerine, onları birbirinden ayıran detayları, durumları ve ilinekleri arayacaktır. Bunun tersi bir araştırmayı tarihçi değil, ancak bir metafizikçi yapabilir Foucault’ya göre.

Soykütüksel bir araştırma metafizikten olduğu kadar geleneksel tarih yapma biçiminden de uzaktır. Geleneksel tarihin bakış açısı sonsuzdur, zaman dışıdır. Geleneksel tarihin bakış açısına göre, ezeli-ebedi hakikat düşüncesi, ruhun ölümsüzlüğü, bilincin her zaman kendisiyle özdeş olduğu fikri anlamlıdır. Soykütüğü ise “etkin (effective) tarih”tir. Etkin tarih, mutlak üstüne çalışan metafizikten kaçınır, “ayrım”lara vurgu yapar, devamlılık kategorilerinden, teleolojiden, kader fikrinden uzak durup varlıktaki devamsızlığa ve varlığı biçimleyen koşullara önem verir. Nesnelere, öznelerin, kavramların, stratejilerin konumunu biçimleyen kurallarla genel olarak varlığı biçimleyen koşullara Foucault “tarihsel a priori” adını verir. Tarihsel a priori, önermelerin geçerli olma koşullarını vermez, önermeler için gerçekliğin koşullarını verir. Tarihsel a priori, hiçbir zaman dile getirilemeyecek hakikatlerle ya da asla deneylenemeyecek durumlarla ilgilenmez, onun ilgilendiği, verilmiş ve gerçekten dile getirilmişler hakkındadır. Bunu yaparken aslında arkeoloji yaptığını söyler Foucault. Böyle bir çalışma tüm bu bütünsel kavramları ortaya çıkaran koşulları soruşturup eleştirir.

Foucault şimdinin tarihini yazmakla ilgilenmektedir. Ona göre geçmişte ortaya çıkmış disiplinleri, şimdiki durumumuzdan hareketle anlarız. Bu olanağı bize veren tarihsel araştırma olarak soykütüğü, kendimizi kurmamızı, eyleyen, düşünen, konuşan özneler olarak kendi bilincimize varmamızı sağlar. Eleştiri de, tıpkı Nietzsche’deki gibi, soykütüksel bir niteliktedir: yani, geleceğe dönük/yönelmiş tarihtir.

Hegel’in tarih anlayışını reddederken, Foucault’nun Nietzsche’nin izinden gittiğini, Foucault’nun Nietzsche’den devşirdiği bir tarih anlayışını kullandığını kabul eden Michael Mahon’a göre, Nietzsche ve Foucault’nun tarih anlayışları şu bakımlardan aynı yerededir: Her iki düşünür de tarihi olayları açıklarken soykütüksel eleştiriye kullanmışlardır, her ikisi de kültürün sorgulanmamış öncüllerine eğilmişlerdir. Hegel’in

tersine, tarihte bir amaçlılık olduğu fikrine karşıdılar. Tarihte bir kavram, değer, yeni amaçlar sistemi ışığında sürekli olarak yeniden yorumlanır sadece. Herşeyin akla dayalı olması gerektiği türünden bir Sokratik maksim fikri reddedilir. Hegelci diyalektiğin bütünlleştirici ve normalleştirici eğilimlerini reddederler. Bunun yerine, her ikisi de (görünüştteki) özdeşlikteki “ayrım”a, “fark”a dikkat çeker.

Soykütüğü, Nietzsche ve Foucault’ya göre, “beden üzerine çözümleme yapar”. Bu bakımdan, Nietzsche’nin soykütüğü kavramının felsefeden çok psikolojiye yakın olduğu söylenebilir.

Hem Foucault hem de Nietzsche için felsefe dioniziktir. Bu, ikisinde de şimdinin tarihini yapmaya karşılık gelir. Nietzsche bununla ilgili olarak, Eski Yunan kültürüyle ilgili pratik ve tarihsel bir çalışma yapar; çünkü ona göre, modern Avrupa Kültürü’nü ortaya çıkaran koşullar Eski Yunan’dan kaynaklanır. Aynı durum Foucault’nun tarihsel çalışmaları için de sözkonusudur. Şimdinin tarihini inceleyen bir soykütükçü, aslında bizi belirleyen koşulları araştırır. Soykütüğü, geleceğe dönük bir tarihtir. Nietzsche, yaşamı zenginleştirecek olanakları araştıran bir soykütüğü yapmayı amaçlamıştır. Foucault da kendi araştırmasına buna benzer bir amaç yüklemiştir. Böylelikle Nietzsche, eleştirinin ilk basamağına hangi değerlerin hangi koşullarla ilgili olduğuyla ilgili bir çalışmayı, ikinci basamağına ise bu değerlerin yaşamla bağlarını soruşturmayı yerleştirmiştir. Foucault da bu tür bir çalışma yapmış ve öncelikle önermelerin ve deneyimlerimizin varoluş koşullarına bakmış, sonra da bunları sorgulamaya, gerekliyse kullanmamayı önerip yeni olanaklara kapı aralamıştır.

Her ikisinin tutumu da radikaldir, ancak saldırgan bir skeptisizm değildir. Tarihte bir neden aramaya karşıdılar. Her kavramı, değeri, eylemi, yeni amaçlar doğrultusunda yeniden ve sürekli yorumlama konusu yapmaktan yanadırlar.

KAYNAKÇA

1. Hegel, G.W.F. *Tarihte Akıl*. (Çev. Önay Sözer) İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1995.
2. Foucault, Michel. “Nietzsche, Genealogy, and History”. (Ed. Paul Rabinow) *A Foucault Reader* içinde, Middlesex: Penguin, 1984.
3. Mahon, Michael. *Foucault’s Nietzschean Genealogy - Truth, Power, and the Subject*. Albany, State University of New York Press, 1992.
4. Nietzsche, Friedrich. *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*. (Çev. Ahmet İnam) Ankara, Gündoğan Yayınları, 1998.
5. Nietzsche, F. *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. (Çev. Ahmet İnam) Ankara, Gündoğan Yayınları, 1997.
6. Nietzsche, F. *The Gay Science*. (Çev. Walter Kaufmann) New York, Vintage Books, 1974.
7. Nietzsche, F. *Untimely Meditations*. (Çev. R.J. Hollingdale) Cambridge, Cambridge University Press, 1983
8. Sarup, Madan *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm* (Çev. Baki Güçlü) Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları/Ark, 1997.